

ELIE WIESEL

A remény válsága

És híre ment, hogy egy *Lamed-Vovnik*, egy Igaz Ember felkereste a kárhozatra ítélt várost, Szodomát, hogy megmentse lakóit a bűntől és bűnhődéstől, a züllöttségtől és a végromlástól. Egy a harminchat Igaz Ember közül, akiknek a Teremtés a fennmaradását köszönheti, éjt nappallá téve rőtta az utcákat és piactereket, ágált a kapzsiság és tolvajlás, irigység és acsarkodás, hamisság és közöny ellen – kiváltképp a közöny ellen. Kezdetben néhányan még meghallgatták, és közben gúnyosan mosolyogtak. Aztán már oda se hallgattak. Már csak nem is mulattak rajta. Mentek a dolgukra, és se szavára, se jelenlétére ügyet sem vetettek. A gyilkosok tovább gyilkoltak. A bírák kacagva tovább hazudtak. És a bölcs polgárok hallgattak, mintha ott se volna közöttük az Igaz Ember. Egy nap a szerencsétlen prédikátor iránt felébredt részvét arra készítetett egy gyereket, hogy odamenjen, és megkérdezze:

– Szegény idegen! Mondd, miért vagy nálunk ennyire idegen?

– Annak kellennem – felelte a tanító.

– De hát nem értelek – mondta a gyerek. – Idegen is akarsz maradni?

– Idegennek kellennem.

– De miért? – kérdezte a gyerek. Amire az idegen ekképpen válaszolt:

– Ameddig idegen vagyok, van számomra remény.

– Hogy érted?

– Addig kiálthatok – mondta a tanító.

– De miért kiáltasz? – kérdezte a gyerek. Nap nap után látlak, hallak... Látom, hogy emészted el testedet, lelketet, mégse hallgat oda senki. Rád se hederítenek. Hát nem látod, milyen reménytelen?

– De, látom – mondta a tanító.

– Akkor meg miért csinálod tovább?

– Megmondom neked, miért. Tudod, gyermekem, a kezdet kezdetén azt gondoltam, hittem, reméltem, hogy megváltoztathatom az embereket. Ma már tudom, hogy lehetetlen. S ha még most is kiáltok; ha minden eddiginél nagyobb hittel és odaadással és kitartással sikoltom bele a világba, az azért van, mert ezáltal igyekszem elejét venni, hogy az emberek változtassanak meg engem.

Mint a legtöbb legendát, ezt is kétféleképpen ér-

telmezhetjük, az egyik természetesen ellentmond a másiknak. Némelyekből teljes kétségbeesést válthat ki, másokból viszont a létfontosságú reményt. De azzal mindenki egyetért, hogy a felszín alatt a rendkívül bonyolult mese több kérdést vet fel, mint amennyire megfelel. Nyilvánvaló, hogy esetünkben a *Lamed-Vovnik* az emberiség lelkiismeretét szimbolizálja, azt a lelkiismeretet, amelynek alapvető feladata nem a megbékülés, kiengesztelődés, hanem a rádöbbenés; nem a helybenhagyás, a rábólintás, hanem az igazság keresése, a dolgok megkérdőjelezése, a tények fájdalmas kimondása, az ember felrázása, önteltségének eloszlatása.

De mihelyt a *Lamed-Vovnik* rájön, hogy vele van az igazság, egyedül vele, már nincs is igaza. Végtere is honnét lehet biztos abban, hogy helyesen ítéli meg a valóságot? Háttha ő is szükségszerű tartozéka a szodomaini tájképnek? Háttha az övé is csak egy szerep Szodoma szerepei közül? Háttha ő is ugyanannak a társadalomnak a terméke? Háttha az ő szerepe csak ármányosabb a többinél – rá osztották az idegen, az Igaz Ember, a lelkiismeret szerepét? Ha egyszer feladta a társadalomba vetett hitét, miért nem adja fel az önmagába mint a társadalom részébe vetett hitet? Öncélúsága volna a megoldás? a lehetőség? a válasz? Neki többé semmi köze a társadalomhoz? Többé nem vesz részt senki meséjében, senki életében, csak a magáéban?

Ez a legenda általánosságban az emberiség és ezen belül a zsidóság helyzetét példázza. Kalandos történelmünk kezdetei óta a zsidóság kapcsolatban állt más népekkel és más kultúrákkal, s ezt a kapcsolatot nem a kard, hanem a szó erejének köszönhetette. Nincs még egy nép, amelyet oly szoros kötelek fűztek oly sok más nemzethez. Amikor Isten úgy határozott, hogy Izrael Istene lesz, mi azon nyomban nagylelkűen megosztottunk rajta mindenivel. Így vált egy törzs Istene, aki annak a törzsnek az Istene akart lenni, a Világegyetem, Mindenki Urává. A mi törvényünk ekképpen a tömegek törvénye. A többi nép kultúráját sokban gazdagítottuk, erre kár is szót vesztegetni. Nincs olyan kert, amelybe ne ültettünk volna virágot, nincs olyan pontja a világnak, ahol ne emeltünk volna templomot, nincs irodalom, melynek át ne adtuk volna az énekeinket.

Néhányan – a jobbak – ezt belülről, zsidókként

cselekedték, mások arra éreztek késztetést, hogy elhagyják közösségünket. De mindannyian az emberiség megváltoztatásán, jobbításán fáradoztak. Költők és tanítók, látnokok és filozófusok, csodatévők és csodavárók mind a testvéreink voltak. Zsidó hadvezérek Spanyolországban, zsidó miniszterek Portugáliában, zsidó gondolkodók Hollandiában, zsidó dalnokok Németországban, mi több, zsidó teológusok a Vatikánban – mind hittek abban a társadalomban, amelyben éltek és amelynek erőik, tehetségük legjavát adták.

Sokat ért csalódás, például Lenin segítőtársait, akiket utódja rendre kivégeztetett. Igen, a kommunizmust a judaizmus ihletése keltette életre.

Végül mégis árulóává lett a judaizmusnak, a zsidóknak, valamint az egész emberiségnek. S íme, a legutóbbi példa: Leo Trepper, a Vörös Zenekar legendás hírvé vezetője – a megszállás alatt az oroszoknak dolgozó egyszerű kém beismerte: „Reméltük, hogy megváltoztathatjuk a történelmet, de csalódtunk.” A hibát ott követte el, hogy kívülről és nem belülről akarta megváltoztatni a dolgokat. A húszas években kivándorolt Palesztinába, azután úgy érezte, ahhoz, hogy változtatni tudjon a történelem menetén, el kell mennie onnét. Ezt követően bámulatos tevékenységet fejtett ki Franciaországban. A háború után különgéppel vitték Moszkvába, ahol jutalomképpen tíz év börtönrre ítélték.

A Talmudban az áll, hogy amikor kitört a pestis, vagy háború sújtotta az országot, Rabbah, a híres bölcs odahaza maradt, és magára zárt ajtóablakot. Mit remélhetett ezáltal elérni? Hogy kinnreked a házából a pestis meg a háború? Nem. A mesét természetesen képletesen kell értelmezni. Rabbah úgy vélekedett, hogy amikor dűl az erőszak, amikor a szomszédok ellenségekké válnak, saját népünknek kell figyelmünket szentelnünk...

Ma is ilyen választás előtt állunk? Ha arra a következtetésre jutunk, hogy kívülről segítséget már nem remélhetünk, fordítsunk hátat a kívüllátnak? Véleményem szerint a zsidóság történelmének ez az alapkérdése.

Valahogy mindig ki kellett állnunk a próbált. Egyrészt Isten tett próbára bennünket, hogy lássa, meddig vagyunk hajlandók elmenni. Másrészt a társadalom tesz próbára: meddig bírja a zsidóság anélkül, hogy a társadalomba vetett hitét feladná.

Kinek érdemes elmondani a történetet? Minek beszélni, minek kiáltani, ha úgysem hallgat oda senki? Kövessük hát a szodomaini *Lamed-Vovnik* példáját, ne foglalkoztasson bennünket egyetemes küldetésünk, hanem ki-ki húzódjon vissza a maga láthatatlan, örök gettójába? Mesénkben ezekre a kérdésekre kell megtalálnunk a választ.

Ezek a kérdések ma ugyanolyan időszerűek, mint a régóta nagy becsben tartott Leo Baeck idején. Leo Baeck, akárcsak a többi áldozat, a *Lamed-Vovnik*ot személyesíti meg. Őket is cinikus gazem-

berek vették körül. Az akkori Németország olyan volt, mint Szodoma, meg még olyanabb, hisz Németországban nem a bűnösök, hanem az igazak és jók váltak a lángok martalékává. Leo Baecknek, akárcsak a szodomaini Igaz Embernek lett volna lehetősége a menekülésre, de ő nem kért belőle. És ezért minden csodálatom az övé. A tanító, a barát, a vezető, a rabbi nem hagyta cserben követőit, tanítványait, a közösségét. Pedig a legtöbb politikai vezető cserben hagyta a kelet-európai zsidóságot. Legtöbbjüknek sikerült elmenekülnie, ezért maradtak vezető nélkül a gettóba zárt zsidók. És vezetők híján a fiatalokhoz fordultak, a kamaszokhoz, s ezekből a kamaszokból lettek a zsidóság hírmondói. Ezek a fiatalok, mint például Mordehai Anielewicz és társai Varsóban, vagy Tenenbaum Bialystokban vállukra vették és előremozdították a zsidóság történelmét. Csak az idősebb vezetők nem voltak sehol. Ezért adózom tisztelettel Leo Baecknek, aki a deportáltakkal tartott Theresienstadtba, ott is tanítójuk maradt, s életben tartotta a reményt a leginkább rászorulóknak...

Manapság könnyű feladni a reményt. Kétségbeesésre hajlamos nemzedék a miénk, olyan nemzedék, amelyik elszántan keresi a reményt és a hit mércéjét – a kettő együtt jár. Hit nélkül nincs remény, és nincs hit remény nélkül. A hallgatást dicsérendő, Pascal tréfásan jegyezte meg, hogy sajnós, szavak nélkül az is lehetetlen. Egy nagy haszid tanító ennél is jobb megoldást talált. Amikor egy tanítványa megkérte, mondaná el neki, hogyan sikerült elsajátítania a hallgatás művészetét, a workingi Jichak rabbi hallgatással felelt. Aki tanítani akarja a reményt, annak magának reménykednie kell. És ahhoz, hogy az ember bármit is tanítani akarjon, reménykednie kell valamiben, hinnie kell, hogy a mások művelése lehetséges, hogy a párbeszéd lehetséges, hogy az ember nincs magára hagyva, hogy életre kelhet a szó, hogy a történelem szekere előrehalad, hogy a kultúra a haladás eszköze, ha ugyan nem maga a megváltás.

Akiben nem él a remény, hogy hasznosíthatja a tudását, a tapasztalatát, a szenvedését, azt össze fogja roppantani a magány. Az ember a remény és kétségbeesés közt hanyódik. Hol az egyiket választjuk a másik ellenében, hol megfordítva. A kérdés a következő: van-e még választási lehetőség egyáltalán?

Kafka másképpen fogalmazott. Ő azt mondta: az emberi gyöngeség nem abban rejlik, hogy valaki képtelen a győzelemre, hanem abban, hogy képtelen élni vele. Ha mindkettő elérésére nincs remény, minden emberi tapasztalat hiábavaló. A remény ezért magában foglalja a hitet – hívők számára az Istenben való hitet, hogy törődik velünk, meghallgat, hogy örökké jelen van; hitetlenek számára az emberben való hitet, hogy szabad lehet, hogy jó lehet, s hogy maga alakíthatja a jövőjét. Végző soron a remény magában foglalja a ma-

gunkba vetett hitet – hogy képesek és érdemesek vagyunk a megváltásra. Megismétlem a kérdést: vagyunk-e?

Zsidóként szembesülnöm kell a holocaust tényével, és szembesülni is fogok, amíg csak élek. Hiszem, hogy ez a tény nemcsak a zsidóság, hanem az egész emberiség számára jelentőséggel bír. Ha erről a dologról egyáltalán lehet beszélni, akkor azt kell elmondani, hogy a világegyetem szintjén ment végbe, amiben Isten is benne foglaltatik.

Amikor arról beszélünk, hogy elvesztettük a reményt, tudatában kell lennünk az Isten ellen fordulás lehetőségének, mi több, szükségszerűségének. Hogyan hihetünk Istenben – Ábrahám, Izsák és Jákob Istenében –, miközben tudva tudjuk, hány Ábrahám, hány Jákob és hány Izsák veszett oda az áldozati oltáron? Az angyal nem jött el, hogy megmentse őket. Nem tudom az okát, és nem tudom a feleletet. Ha hisszük, hogy Isten jelen van a történelemben, hogy van köze a Teremtéshez, hogyan adunk számot a távollétéről?

A hívőnek több kérdése van, mint a hitetlennek. Az ő tragédiája sokkalta nagyobb, kínzóbb, mint a hitlené. Ha eltávolítjuk Istent a holocaust színteréről, megszűnik a rejtély. Ha belehelyezzük, csak nagyobb hangsúlyt kapnak a kérdéseink.

Kérdőre fogjuk hát Istent. Válaszol? Meglehet. Elképzelhető, hogy mi a magunk nyelvén kérdezzük, ő meg a maga nyelvén felel. De akkor mi értelme a Szövetségnek? Arra ítéltettünk, hogy örökké idegenek maradjunk egymásnak és más-más nyelvet beszéljünk? Persze logikusan szembesíthetünk egymással két ellentétes álláspontot: vagy Isten maga a gonosz – vagy Isten nem Isten. Isten tagadása mindkét esetben a teljes tagadáshoz, abszolút nihilizmushoz vezet. Ha megtagadtuk Istent, vagy ha ő tagadott meg minket, nem cserélhetjük fel a történelemmel, sem az emberrel.

Ami a holocaust tényét illeti, az ember ugyanolyan kínosan-keservesen elbukott, mint Isten, ha ugyan nem még keservesebben. Auschwitzot az ember találta ki, ő hozta létre. Az áruló ember és a hallgató Isten egy pár. Ha az emberi mivoltuktól megfosztott áldozatok megrendítenek, az emberi mivoltától megfosztott emberiség még jobban megdőbbsz. Treblinka a vég, minden haladás, minden hit, minden remény és minden illúzió vége. A történelem csúcspontja a történelem vádirata. A holocaust után az ember nem áltathatja magát többé az emberiségbe vetett hitével.

S ha elérjük a kétségbeesés végső stádiumát, mitévők legyünk? Maradjunk ott? Örökre? S úgy juttassuk kifejezésre együttérzésünket az áldozatokkal, hogy csatlakozunk hozzájuk? A mi hagyományaink szerint ez nem a felelet. Ez a kérdés. A mi hagyományainkban a kétségbeesés sohasem lehet a felelet. A kétségbeesés kérdés. Ezért vallom, hogy a holocaust nem felelet. Nem lehet az. Kérdés – a kérdések kérdése. Az ember ezáltal vonja

kérdőre Istent, és ugyanakkor Isten ezáltal vonja kérdőre az embert. És egyik oldalról sem jön felelet. Nem is jöhet.

Mi hát a teendő? Ami az Istenben való hitet illeti, én egyszerűen azt javallanám, kérdezzük Őt, kérdezzük szüntelenül, a hiten keresztül. Eközben bizonyos korlátok között maradunk, nem lépünk ki egy hagyományból, nevezetesen a zsidó hagyományból, az egyedüli hagyományból, amely megengedi, mi több, *megparancsolja*, hogy az ember mondjon nemet Istennek, feltéve, ha megmarad Istenben és az emberért. Mózes, Ábrahám, Jób, a haszid mesterek – mind tiltakoztak az Örökkévalónál. Ismáél rabbi követőitől való a kiáltás: „Az istenek között ki volna Hozzád fogható, ó, Uram?” És a kommentár így hangzik: „Ki olyan hallgató, mint Te vagy, Uram, hisz Te végignézed gyermekeid megaláztatását és akkor sem szólasz?” Az üldöztetés idején az Ansei Kneszet ha-Gdola elhatározta, hogy nem dicsóítik többé Istent. „Ha-Gdol – mondták –, a Dicső? Hol van az Ő dicsősége?”

„Nincsen egészebb szív a megtört szívnél” – mondta a bratslavi Nahman rabbi. A nyomában én úgy fogalmaznék: „Nincsen tisztább hit a megtört hitnél.” Aki ma azt állítja, hogy megbékélve él önmagával és Istennel, az elidegenedett mindkettőtől. Ma a tiltakozókat, a dühös hívőket és talán a dühös hitetleneket nevezhetjük igazhitűeknek. Emlékszem azokra a sábeszekre, a nappalokra és az estekre, amikor suttogva imádkoztunk, és hangtalanul énekeltük énekeinket, és azok az énekek voltak a legtisztábbak. Emlékszem egy névtelen, arctalan tanítóra, akitől ajándékképpen kaptam a szavakat, hogy osszam meg a többiekkel, hogy adjam tovább. Beszélt a Tóráról, a Talmudról, többet tanultam tőle, mint bárki mástól. Minden szavát lángok nyaldosták körül, akárcsak a talmudbéli Jonatán ben Uziel szavait.

Hát a hit az emberben? Hát a remény? Azt hiszem, az áldozatoktól kell tanulnunk, azoktól az asszonyoktól és férfiaktól, akik minden élőlénynél messzebbre, mélyebbre láttak. Ők hittek az emberben, még ott, a táborban is. Mivel magyarázható, hogyan lehet egyáltalán szavakat találni arra, hogy a gettóban összeházasodtak az emberek? A gettóban gyerekeket szültek. A gettóban megtértek gyerekeikkel az övéik közé. Hogyan lehet felfogni, hogy egy nappal a deportálás előtt az áldozatok elhatározták, családot alapítanak. Hogy egy nappal a megszállás előtt örökké tartó hűséget esküdtek egymásnak? Még a haláltáborok lakói között is szövődtek néma, plátói, eszményi szerelmek. Férfiak és nők – közöttük szöges drótkerítés – bámulták egymást; átugrották a jelent, és megosztottak közös álmaikon. Még akkor is, még ott is fenn hangoztatták az emberségbe vetett hitüket.

Miközben a kinti világból áradt a kétségbeesés, azok, akik belül voltak, a remény szavának adtak

kifejezést. Ha a legcsekélyebb mértékben is, de visszanyerhetjük a reményt, úgy azt nekik, az áldozatoknak köszönhetjük – és nem a kívülállóknak, nem a passzív szemlélőknek odakint.

Voltak, akik bíralták az áldozatokat, amiért nem szálltak szembe a gyilkosokkal, amiért vakon besétáltak a gázkamrába. Én ezért inkább dicsérettel illetném őket. A végső percekig nem voltak hajlandók elhinni, hogy az ember szörnyeteggé válhat. A végső percekig hitték, hogy ilyen méretű tömegmészárlás egyszerűen lehetetlen, a huszadik század közepén elképzelhetetlen. Szeretem őket a naivitásukért. Szeretem őket az ártatlanságukért és illúzióikért. Inkább, mint tudomásul vegyem a gyilkosok cinizmusát, pragmatizmusát, nagy eszét. Én azokhoz csatlakoznék, akik nem voltak hajlandók elhinni, hogy a gyilkos: gyilkos. Akik hitték, hogy a tanúságtételüket meghallgatják, hogy amit átéltek, az igenis számít. Én szeretem őket ezért. Akik hitték, hogy ha elül a vihar, majd egy új emberiség emelkedik ki a romokból. Én ezért a hitükért is szeretem őket. Akik hitték, hogy ha majd elmondjuk, mi történt, akkor minden megváltozik, újjászületik a Föld. Én ezért a hitükért is szeretem őket.

A *Sonderkommando* volt az áldozatok áldozata, eszköz a gyilkos kezében. Azok voltak a legszerencsétlenebbek, akiknek el kellett égetniük a magukéit, mielőtt őket magukat a halálba küldték. Két hónappal hosszabbították meg ezáltal az életüket. Egyikük, egy Leib Langfuss nevű daján leírja, hogy úgy léptek be a gázkamrába az emberek, hogy táncoltak, énekeltek, áldották Istent, s ezáltal magát az embert, amiért ilyen dicső tette képes. Azokból az emberekből soha ki nem vészett az emberbe vetett hit. És ezáltal arattak győzelmet az ellenség felett. Hiába az éhség, a szomjúság, a rettegés, a félelem, hiába a halál, az áldozatok nem fogadták el hóhéraik törvényeit, nem voltak hajlandók azonosulni a hóhérokkal. Nemhogy nem törődtek társaikkal, de segítették őket. Azok, akik csak magukkal törődtek, elpusztultak. Azoknak, akik másokkal is törődtek, nagyobb esélyük volt a megmaradásra. A gyilkosoknak sikerült elpusztítaniuk a férfiakat és asszonyokat – de a hitet, a szavakat nem tudták kiölni belőlük.

Ezért helyesen tette a szodomain Igaz Ember, hogy egyre csak tiltakozott, hogy világgá kürtölte, ami fáj, hogy beszélt a gyerekekkel. Helyesen tette, hogy nem adta fel. De tévedett, amikor azt hitte, hogy egyedül ő fog megmenekülni. Mindazt, amit az ember tesz, nemcsak magáért teszi. Amit magáért tesz, azt másokért is teszi. És a cselekedetei hatnak azokra is, akikkel találkozni sem fog so-

ha. Minden ember felelős az egész világért, mondja a Talmud. Egy bátor és tiszta cselekedet néha elegendő, hogy óriási változást idézzon elő a közvetlen környezetünkön kívül. Egy férfi vagy egy nő kiáltása sokat számít. Ha egyetlen Igaz Ember akad Szodomában, megmenekült volna a város, nem Isten, hanem önmaga által.

A *Sevet Jehudá*-ban, a zsidó mártíromság egyik legkiválóbb könyvében a következő történetet találjuk:

„És híre ment, hogy valahol Spanyolországban, a tizenhatodik században egy zsidó közösséget elzavartak otthonából és idegenbe száműzték. Az emberek hajóra szálltak, majd egy sivatagban vetődtek partra. A menekültek között volt egy négytagú család – apa, anya és két kisgyerek. Éhesek voltak és szomjaztak, így hát megindultak, abban a reményben, hogy majd csak ráakadnak egy városra, falura, akármilyen szálláshelyre. Semmit se találtak. Mégis mentek tovább, s reménykedtek, miközben élhük és szomjuk már-már elviselhetlenné vált. Egy este olyan fáradtak voltak, hogy úgy érezték, nem bírják tovább. Elhatározták, hogy megpihennek. Négyen voltak, amikor lefeküdtek, de csak hárman ébredtek fel, az apa és a két kisgyerek. Eltemették az anyát, elmondták a kádíst, azzal mentek tovább a semmiből a semmibe. Aztán újból meg kellett pihenniük. Amikor lefeküdtek, hárman voltak. Csak ketten ébredtek fel, az apa és az egyik gyerek. Eltemették a halott kisgyereket, és elmondták fölötte a kádíst. Legközelebb már csak ketten feküdtek le, és az apa egyedül ébredt. Ekkor az apa karjába vette halott gyermekét, és így szólt az Úrhoz: – Mindenek Ura, az anyjuk éhen halt, és én elmondtam a kádíst. Ennek a gyereknek a testvére éhen halt, és én akkor is elmondtam a kádíst. Most ő is éhen halt, és én tudom, miben mesterkedel. Próbára akarsz tenni. Meg akarod tudni, meddig bírom, rá akarsz venni, hogy ne mondjak többé kádíst, hogy ne higgyek többé Tebenned, hogy ne akarjam többé a jelenlétet. Nos, Mindenek Ura, azt mondom: nem. Nem fog sikerülni. Én hiszek benned a Te elledre is, és el fogom mondani a kádíst.

Folytathatta volna így, így kellett volna folytatnia: „Mindenek Ura, kísértesz, próbára teszel, erőszakolsz. Azt akarod elérni, hogy ne higgyek többé az emberben. Nos, hiába. Én a Te ellenedre is, az ő ellenére is hiszek benne.” De mert nem mondta, talán nekünk kell elmondanunk helyette.

DEZSÉNYI KATALIN FORDÍTÁSA